

European
Commission

The EU Mutual Learning Programme in Gender Equality

- El Programa Europeu d'Aprenentatge mutu en Igualtat de Gènere.

Abordant l'assetjament sexual

Denmark, 27-28 Setembre 2017

Comments Paper

La informació continguda en aquesta publicació no necessàriament reflecteix l'opinió de la Comissió Europea.

Aquest document és una **traducció pròpia i ajustada de la publicació original en anglès** que ha rebut el suport de *European Union Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020)*.

Aquest programa és implementat per la Comissió Europea i contribueix a un major desenvolupament d'un espai en el qual es promouen i protegeixen la igualtat i els drets de les persones, consagrats en el Tractat, la Carta i els convenis internacionals de drets humans.

Per més informació, veure: http://ec.europa.eu/justice/grants1/programmes-2014-2020/rec/index_en.htm

Comentaris sobre l'abordatge de l'assetjament sexual

Lídia Puigvert
CREA, Community of Researchers on Excellence for All
Universitat de Barcelona

1. Context

En el nostre context existeix una gran preocupació en relació amb l'augment del nombre de joves víctimes que estan patint assetjament sexual en diferents contextos. L'estudi global dut a terme per WHO (2016) va trobar que Espanya és un dels països on els joves pateixen més assetjament online i específicament assetjament sexual (WHO, 2016). Un altre estudi centrat en el cyberbullying exposa que l'assetjament online afecta el 66,7% de les noies i que l'edat mitja de les víctimes està entre 12 i 13 anys, tot i que s'han detectat casos de víctimes de 9 anys (Fundación ANAR & Fundación Mutua Madrileña, 2017). Per altra banda, una dada significativa és que les dones joves entre 16 i 24 anys han experimentat més violència psicològica (47,1%) que les dones de 25 anys o més (De Miguel-Luken, 2015).

Un pas endavant per millorar l'actual situació és **la lluita contra l'assetjament sexual en tots els espais públics**. Repte que comencen a abordar diferents ajuntaments a través de l'elaboració i aplicació de protocols per prevenir i actuar. I com han fet les nostres col·legues franceses i daneses, estem d'acord en què **aquest repte s'ha d'integrar tant en l'espai online com offline**. En realitat, la lluita contra l'assetjament sexual s'ha d'implementar en totes les àrees, posant el focus en el sistema educatiu, en la violència zero des de la primera infància fins l'educació superior. De fet, hi ha hagut una gran lluita per trencar el silenci a les universitats del

nostre territori. Universitats que en molts casos han mantingut el silenci durant molts anys. La creació de la *Xarxa Solidària de Víctimes de Violència de Gènere a les Universitats* i el seu reconeixement per l'*Observatori de la Violència de Gènere* ha estat un pas endavant decisiu i molt positiu. En termes de marc legal, és rellevat remarcar la contribució de la *Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere*¹, que va significar un pas endavant per tractar aquest problema social des d'una perspectiva global. Tanmateix, s'han fet palesos diversos problemes pel fet de no tenir en compte les evidències científiques; per exemple, el fet d'identificar la violència de gènere només amb la que exerceix la parella estable o l'exparella. La primera conseqüència d'aquest error va ser no considerar com a tal la violència en les cites o altres formes d'assetjament sexual. La segona conseqüència va consistir en convèncer les i els joves que enamorar-se porta a la violència sexual. La Llei va establir que la violència de gènere és causada per les parelles o exparelles de relacions estables. El debat dominant durant la seva elaboració s'orientava vers les relacions estables, en considerar que les cites estaven lliures de violència masclista. Basats en aquesta Llei, es van crear molts programes per tal de salvar les i els joves de l'enamorament (culpat de ser el preludi de les relacions estables i per tant de la violència). La comunitat científica internacional ha presentat diverses evidències de què tant les relacions estables com les cites poden incloure o no violència de gènere. L'impacte polític de la recerca sobre la violència de gènere a les universitats espanyoles va permetre aconseguir una tercera conseqüència, que va portar a la inclusió legal de les universitats com espais on hi havia violència de gènere i hi eren necessàries accions en contra; això es va dur a terme en la Llei 3/2007² i la Llei 4/2007³.

---

¹ *Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género*. Es pot trobar a: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-21760>

² *Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la Igualdad Efectiva de Mujeres y Hombres*. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-6115>

³ *Ley Orgánica 4/2007, de 12 de abril, de Universidades*. Available at: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2007-7786>

A més, cal remarcar la feina posterior que s'ha fet des d'aleshores, que ara ha donat com a resultat el consens entre els polítics per acordar el *Pacte Nacional contra la violència masclista*: aquest considera, entre altres debats, que l'assetjament sexual i la violència de gènere es dona en diferents espais, no solament entre les parelles. Més enllà, una de les contribucions científiques que cal incloure en aquest Pacte d'Estat és l'*Assetjament Sexual de Segon Ordre, ASSO (SOSH -Second Order of Sexual Harassment)*, que és el que pateixen aquelles persones que donen suport a les víctimes. És impossible superar l'assetjament sexual directe sense superar l'ASSO (Vidu et al., 2017).

2. Debat polític

Aquesta secció inclou, en primer lloc, un llistat actualitzat d'informació i comentaris pel que fa a legislació, plans, estratègies, estadístiques i dades, campanyes i contribucions per part de Pilar Vilaplana, assessora de la Delegació del Govern per a la Violència de Gènere, Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat. I per tant, la informació a la que es fa referència és només aquesta. N'hi ha moltes més.

Després d'aquesta part, es presenta el debat actual.

Marc Normatiu:

Codi Penal, títol VII, art. 184 *Delictes contra la llibertat i indemnitat sexuals*. A partir de la reforma del Codi Penal amb la *Llei Orgànica 1/2015, de 30 de març*, s'han introduït nous tipus criminals relacionats amb la violència de gènere i s'ha introduït: a) el delictes d'assetjament o stalking (article 172 ter) i b) el delictes de ciberassetjament (secció 7 de l'article 197).

Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per la Igualtat Efectiva de Dones i Homes: L'article 7 distingeix, malgrat el que indica el Codi Penal, entre assetjament sexual i assetjament basat en el sexe.

Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere: referida a la violència exercida sobre les dones pels que són o han estat les seves parelles

Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delict.

Llei 35/1995, d'11 de desembre, d'Ajuda i Assistència a Víctimes de Delictes Violents i Contra la Llibertat Sexual.

Plans i estratègies:

Estratègia Nacional per l'Eradicació de la Violència contra les dones, 2013-2016, que conté algunes mesures relacionades amb l'assetjament sexual com a forma de violència contra les dones: mesures 42, 79, 181, 182 i 270. Per més informació, veure:

http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/planActuacion/estrategiaNacional/docs/Estrategia_Nacional_Ingles.pdf

II Estratègia Nacional per l'Eradicació de la Violència contra les dones 2018-2022 (en procés). Es tindran en compte les avaluacions de l'informe final de l'Estratègia 2013-2016. També es tindran en compte les mesures contemplades en el *Pacte d'Estat per a la Violència de Gènere*, entre elles les relacionades amb la violència sexual i l'assetjament en particular.

Pacte d'Estat de la Violència contra les dones (2017). El 27 de setembre de 2017 aquest pacte va ser aprovat pel Congrés dels Diputats. Inclou 213 mesures, entre altres: implementar formació en prevenció a les escoles, implicar les Unitats d'Igualtat de les universitats (considerant l'oportunitat de dur a terme campanyes de prevenció en el campus universitaris, en especial referida a les agressions en les cites), preparar materials, campanyes i protocols d'acció adreçats a la necessitat d'establir punts segurs i d'informació sobre la violència sexuals en els espais públics, ampliar el concepte de violència de gènere a tots els tipus de violència contra les dones, en concordança amb els inclosos a la Convenció d'Istanbul, que inclou la violència i l'assetjament sexual.

Recursos rellevants addicionals

Web de la Delegació del Govern espanyol per la Violència de Gènere:

<https://www.msssi.gob.es/en/organizacion/ministerio/organizacion/SEssi/dgvgF.htm>

És un recurs útil.

016 Telèfon d'ajuda: Línea gratis confidencial que ofereix informació sobre diferents temes, 24 hores al dia, en 52 llengües.

<http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/en/informacionUtil/recursos/telefono016/home.htm>

Guia dels Drets de les Víctimes de la Violència de Gènere: Per més informació, veure: <http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/informacionUtil/derechos/home.htm>

Macroenquesta sobre la Violència contra les Dones 2015: conté dos capítols (2 i 14) sobre la violència sexual.

<http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/violenciaEnCifras/macroencuesta2015/Macroencuesta2015/home.htm>

8è Informe Anual de l'Observatori Nacional sobre la Violència contra les Dones 2014.:http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/violenciaEnCifras/estudios/coleccion/es/pdf/Libro_23_VIII_Informe2014_ingles.pdf

Campanyes del govern espanyol contra la violència de gènere
<http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/sensibilizacionConcienciacion/campañas/violenciaGobierno/home.htm>

App “**LIBRES**”: és una app per smartphones especialment per a dones que pateixen o han patit violència de gènere, però també per a la persona que detecta en el seu entorn una possible situació de maltractament o abús:

<http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/informacionUtil/recursos/appLibres/home.htm>

2.1. Contribucions al debat polític:

El debat actual sobre el *Pacte d'Estat de la Violència contra les Dones* s'aproparà més a l'enfocament europeu sobre l'assetjament sexual. En aquest sentit, serà més inclusiu. Les evidències científiques internacionals mostren que l'assetjament sexual també està: a) molt present en la violència en les cites (Sabina, Cuevas, & Cotignola-Pickens, 2016; Tapp & Moore, 2016) b) en les situacions de “ligue” (Fortunato, Young, Boyd, & Fons, 2010), i c) les joves estan patint aquest tipus d'assetjament sexual en aquestes situacions. La necessitat de reforçar la intervenció dels testimonis basada en un enfocament comunitari per aturar aquest assetjament sexual és un altre punt a tenir en compte, a més de l'ASSO.

- **Entendre per què l'ASSO és clau:** Quan els experts **pregunten** *per què les persones no denuncien més casos d'assetjament sexual*, la **resposta** és que *reben més atacs en lloc de protecció* quan denuncien, i que *les persones que s'atreveixen a donar suport també reben atacs*. Aleshores, la qüestió és **com les institucions públiques i altres poden assegurar la protecció de les víctimes i de les persones que les recolzen**. Les i els menors, les i els joves i

les persones adultes denunciïn més quan confien i estan segurs de què rebran suport. De fet, les seves amistats i col·legues donen més suport quan també estan segures de què seran protegides.

- **Socialització de l'atractiu vers models no violents.** Els resultats obtinguts dels projectes de recerca sobre la socialització preventiva de la violència de gènere han evidenciat que *el model dominant de socialització (en els mitjans tradicionals i a les xarxes socials) que uneix l'atracció amb la violència promou la violència de gènere* (Gómez 2015). Sabent això, les persones adultes tenen un important paper a l'hora de prevenir l'assetjament sexual i de socialitzar els i les nenes i joves *en l'atracció lliure de violència de gènere, fent desitjables i atractives les conductes i models igualitàries i no violentes*.
- **Els models de masculinitat són un factor clau en la socialització que prevé o perpetua l'assetjament sexual.** En el debat científic internacional part del debat està en els models de masculinitat que imposa el discurs hegemònic dominant. Algunes recerques distingeixen entre tres models de masculinitat d'atracció. La Masculinitat Tradicional Dominant (MTD) i la Masculinitat Tradicional Oprimida (MTO), totes dues reforcen el tipus de socialització que relaciona l'atracció amb la violència. Mentre que la Nova Masculinitat Alternativa (NAM) contribueix a prevenir i enfrontar-se a la violència de gènere (Castro i Mara, 2014). A més d'orientar l'atracció vers models i conductes igualitàries i no violentes, les persones adultes han de proporcionar tota mena d'espais públics lliures de violència i és important fer-ho des de la primera infància. No s'ha de tolerar cap mena de violència o d'assetjament en cap circumstància. És molt important crear espais segurs, que vagin des de la infantesa a les universitats, però no solament en el camp educatiu, també al carrer, a casa, als bars, a les discoteques... a tot arreu.

- **Debat sobre la llibertat d'expressió en relació amb la protecció de les víctimes d'assetjament sexual.** Fa nou anys, el 2008, les i els menors europeus van demanar la implicació dels mitjans en la prevenció de l'assetjament sexual online al Consell Assessor Internacional de la Joventut organitzat a Londres.⁴ Van demanar explícitament la implicació dels mitjans de comunicació a l'hora d'oferir instruments per denunciar i bloquejar les persones que assetgen i també la seva implicació institucional. Actualment, en el nostre context, trobem que hi ha mitjans que recolzen les víctimes, però també altres mitjans privats i públics que protegeixen a qui assetja i a aquelles que ataquen les víctimes, emparant-se en la llibertat d'expressió. Aquest debat tanmateix ha estat resolt fa temps en la recerca i en el món social de la prevenció de l'assetjament sexual: el suport a les víctimes és més important que el “dret de llibertat d'expressió” dels mitjans quan aquesta expressió serveix per atacar les víctimes i protegir els assetjadors. Per exemple, la Universitat de Columbia, líder en periodisme, aconsella com els mitjans han de cobrir les notícies de l'assetjament sexual, en les quals el compromís ètic amb la víctima és un element crucial, per exemple eliminant qualsevol pregunta que pugui ferir la víctima, protegint la seva integritat i demanant la seva valoració sobre les notícies abans que es publiquin o essent acurats a l'hora de contrastar la informació⁵.
- **Debat sobre la contribució dels mitjans contra l'assetjament sexual.** Aquest debat encara existeix, però en altres fòrums internacionals ja està resolt. Els mitjans de comunicació i informació necessiten integrar mecanismes de prevenció i informar sobre l'assetjament sexual en els seus productes, i tot i que la majoria tenen mecanismes, la societat reclama millores per garantir una millor protecció. Una altra línia és que els mitjans de comunicació i informació també han de comprometre's a generar

---

⁴ Per més informació, veure: <https://www.ceop.police.uk/Media-Centre/Press-releases/2008/International-Youth-Advisory-Congress-Key-recommendations/>

⁵ Per més informació, veure: <https://dartcenter.org/content/conducting-interviews-with-survivors-sexual-and-gender-based-violence-by-witness>

productes audiovisuals i digitals alternatius que promoguin un tipus de discurs narratiu en què l'atractiu estigui relacionat amb models i conductes no violentes (Villarejo, 2017), a més de promoure un discurs narratiu que doni suport a les víctimes en lloc de culpar-les.

3. Aprenentatges

La comunitat científica internacional ha plantejat una sèrie d'evidències que posen clarament de manifest la importància d'una acció coordinada de tots els àmbits i la creació d'espais lliures de violència per lluitar contra l'assetjament sexual. Cal tenir en compte aquestes evidències en el desenvolupament de programes d'acció que pretenen superar i eradicar l'assetjament sexual. **Observant les evidències científiques obtingudes dels resultats dels projectes de recerca, podem conèixer, primer, l'abast del problema i la raó que hi ha al darrere i, després, trobar diferents accions preventives que cal fer per abordar-la.** No obstant això, s'han identificat algunes resistències en aquest tema. Una d'elles és que alguns programes de prevenció es basen en ocurrències que no es deriven dels resultats dels projectes de recerca. Aquesta és una de les resistències que cal evitar mitjançant la coordinació dels diferents ministeris. Les evidències científiques sobre l'assetjament sexual indiquen que una part de les causes de l'assetjament sexual és el llenguatge de l'ètica desvinculat del llenguatge del desig. El llenguatge de l'ètica és el que distingeix entre allò que és bo o dolent entre els i les adolescents; allò que és convenient per a elles i ells i el que les i els farà mal i per tant, no convé.

Per altra banda, el llenguatge prohibitiu fa molt temps que se sap que no funciona entre les i els adolescents. En altres paraules, és àmpliament conegut que no només és inútil prohibir el que és dolent per a les i els adolescents (Ybarra, Mitchell, Finkelhor, & Wolak, 2007), sinó que només fa que el problema sigui més gran, ja que el que està prohibit o es considera perillós o dolent és el que algunes i alguns joves desitgen més. Per tant, l'assetjament sexual no es pot abordar únicament

amb el llenguatge de l'ètica, sinó que ha d'estar relacionat amb el llenguatge del desig, ja que aquest sí desperta atracció i desig entre les i els adolescents i, donat el discurs hegemònic dominant, reforça els models que generen l'assetjament sexual. Com han revelat els resultats de diversos projectes d'investigació, si volem contribuir a superar aquest problema, és necessari fer-ho des del llenguatge de l'ètica i el llenguatge del desig junts, per canviar l'atracció i el desig cap a models que no generen assetjament sexual. Per exemple, com diu el document de Dinamarca, és positiu dir que no s'enviïn fotos on poden ser reconegudes nues perquè és dolent per a elles, però amb això no n'hi ha prou. És important dir quins són els comentaris que fan d'elles i també d'altres les persones a qui envien les fotos i com aquesta acció disminueix el seu atractiu enlloc d'augmentar-lo. Per tant, no n'hi ha prou amb dir que és dolent per a elles, sinó que han d'entendre que hi ha una alternativa atractiva i desitjable.

Per tant, és important crear programes d'acció que es basin en evidències científiques, i com a tal, aquestes evidències ens indiquen que cal orientar el debat al qüestionament del discurs hegemònic que uneix atracció i violència i separa el llenguatge de l'ètica de persones i accions atractives. Un altre aspecte important a l'hora de crear programes d'acció és fer-ho amb les i els adolescents mateixos, tenir en compte les seves veus, ja que sabem que el llenguatge de l'ètica dirigit des de les persones adultes cap a les i els adolescents no obté resultats, però sí que ho fa el llenguatge del desig entre les i els adolescents, de manera que hauríem de fer-ho conjuntament.

Un altre aspecte a tenir en compte en la lluita contra l'assetjament sexual és la comunicació digital i altres aplicacions rellevants de comunicació online. Si volem espais lliures de violència en la societat, hem de crear-los online també. Un dels espais on les i els adolescents pateixen més assetjament és online, i les interaccions que tenen en aquests espais virtuals afecten les que tenen en la vida real. La creació d'espais lliures de violència és la nostra responsabilitat com a persones adultes; hem de generar un entorn segur per a les i els adolescents d'avui i també per les generacions futures.

4. Conclusions i recomanacions per lluitar contra l'assetjament sexual

- L'ASSO s'ha d'incloure com un element clau en la lluita contra l'assetjament sexual en tots els espais públics, tant online com fora de línia, des de tots els àmbits (educatiu, polític i social). El primer pas és el reconeixement públic d'aquest tipus de violència, així com un clar posicionament de rebuig. Una de les maneres que les i els adolescents poden adquirir aquest tipus de comportament és que vegin que les persones adultes de diferents àmbits (escoles, universitats, mitjans de comunicació, institucions, empreses) tenen un posicionament clar contra aquesta violència
- **Els programes de prevenció d'assetjament sexual des de la primera infància, incloses preescolar, primària, secundària i universitats** han de basar-se en evidències científiques. Aquests programes no es poden orientar només des de concepcions ètiques, sinó també des del llenguatge del desig, referint-se, per exemple, a les persones violentes com a covardes, i referint-se a aquells que donen suport a les víctimes i que pateixen la violència com a valentes. Aquest tipus de llenguatge s'ha d'incloure en totes les etapes educatives i en tots els àmbits socials (empreses, espais d'oci, el carrer, internet, els hospitals, etc.). El vincle del llenguatge del desig i de l'ètica també s'ha d'incloure en les produccions audiovisuals, tant en el cinema com en el creixent negoci de videojocs. Destaquem la necessitat que aquests programes es basin en evidències científiques en comptes d'ocurrències, donat que, com s'ha demostrat, per exemple, enamorar-se d'una persona no violenta es converteix en un factor preventiu de la violència de gènere en lloc d'un factor casual, tal com en alguns casos s'ha intentat presentar.

- **S'ha considerat els mitjans de comunicació i informació d'una importància rellevant per prevenir l'assetjament sexual online**, tant si es tracta de mitjans digitals, mitjans de comunicació tradicionals o d'altres empreses que treballen en línia. La societat pretén millorar els mecanismes d'informació i protecció, que ja existeixen, però no n'hi ha prou. Una altra contribució és reconèixer el treball de les i els professionals periodistes o productores de mitjans que es comprometen a donar suport a les víctimes de l'assetjament sexual i estan fent un treball rigorós, incloses les contribucions internacionals més significatives relacionades amb la cobertura de l'assetjament sexual. En el nostre context, trobem que hi ha mitjans de comunicació i informació que donen suport a les víctimes, però altres que protegeixen a qui assetja i a les persones que ataquen a les víctimes, emparades per la llibertat d'expressió. Tanmateix, aquest debat s'ha resolt fa molt de temps en la investigació i en el món social de la prevenció de l'assetjament sexual: el suport a les víctimes és més rellevant que el dret a la llibertat d'expressió dels mitjans, sempre que aquesta expressió serveixi per culpar la víctima i protegir a qui assetja, com l'exemple abans esmentat de la Universitat de Columbia. A més, en el cas de les i els menors, hi ha un consens sobre la defensa que garanteix que la seva seguretat i llibertat està per sobre de la llibertat d'expressió de qualsevol mitjà de comunicació.

Referències

Castro Sandúa, M., & Catalin Mara, L. (2014). The Social Nature of Attractiveness: How to Shift Attraction from the Dominant Traditional to Alternative Masculinities. Traditional to Alternative Masculinities. *International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences RIMCIS*, 336(32), 182–206.
<http://doi.org/10.4471/rimcis.2014.36>

De Miguel-Luken, V. (2015). *Maroencuesta de violencia contra la mujer 2015*. Recuperada de:
http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/violenciaEnCifras/estudios/colecciones/pdf/Libro_22_Macroencuesta2015.pdf

Fortunato, L., Young, A. M., Boyd, C. J., & Fons, C. E. (2010). Hook-up sexual experiences and problem behaviors among adolescents. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 19(3), 261–278.
<http://doi.org/http://dx.doi.org/10.1080/1067828X.2010.488965>

Fundación ANAR, & Fundación Mutua Madrileña. (2017). *II Estudio Sobre Acoso Escolar Y Cyberbullying Según Los Afectados*. Fundación ANAR. Recuperada de: <https://www.anar.org/wp-content/uploads/2017/04/INFORME-II-ESTUDIO-CIBERBULLYING.pdf>

Gómez, J. (2015). *Radical love: A revolution for the 21st century*. Peter Lang.

Sabina, C., Cuevas, C. A., & Cotignola-Pickens, H. M. (2016). Longitudinal dating violence victimization among Latino teens: Rates, risk factors, and cultural influences. *Journal of Adolescence*, 47, 5–15.
<http://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.11.003>

- Tapp, J., & Moore, E. (2016). Risk assessments for dating violence in mid to late adolescence and early adulthood. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 26(4), 278–292. <http://doi.org/10.1002/cbm.2013>
- Valls, R., Puigvert, L., Melgar, P., & Garcia-Yeste, C. (2016). Breaking the Silence at Spanish Universities: Findings From the First Study of Violence Against Women on Campuses in Spain. *Violence Against Women*, 22(13), 1–21. <http://doi.org/10.1177/1077801215627511>
- Vidu, A., Valls, R., Puigvert, L., Melgar, P., & Joanpere, M. (2017). Second Order of Sexual Harassment - SOSH. *REMIE. Multidisciplinary Journal of Educational Reserarch*, 7(1), 1–26. <http://doi.org/10.17583/remie.2017.2505>
- Villarejo, B. (2017). *Lenguaje del deseo vinculado a la no violencia en el colectivo adolescente. Análisis de sus interacciones online respecto a los productos audiovisuales alternativos*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.
- WHO. (2016). *Health policy for children and adolescents: Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being*. Report of findings. Recuperada de: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/303438/HSBC-No.7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf?ua=1
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Finkelhor, D., & Wolak, J. (2007). Internet Prevention Messages: Targeting the Right Online Behaviors. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 161(2), 138–145. <http://doi.org/10.1001/archpedi.161.2.138>